

Tenhle život na odstřel

9.2.2015 Respekt str. 64 Kultura / film
KAMIL FILA

Jan Prušinovský ve snímku Kobry a užovky uspěl jako žádný jiný český filmař

Jak to nepřehnat s chválou, aby nezpůsobila zavádějící očekávání? Je sice začátek roku, ale už teď je jasné, že Kobry a užovky budou při zpětném pohledu patřit k tomu nejlepšímu, co se letos v české kinematografii urodilo; vlastně možná za pěkných pár let. Příběh dvou bratrů ze středočeského maloměsta, kteří se potácejí v bídě, alkoholu a drogách, přičemž jeden z nich se snaží vyhrabat nahoru a druhý to vzdává, se dá směle přirovnat k britským sociálním snímkům typu Trainspotting nebo Do naha! – nebo spíš jejich předchůdcům, dílům tvůrců, jako jsou Mike Leigh, Ken Loach či Stephen Frears. Vše ale v ryze českém stylu, který si piluje režisér Jan Prušinovský od dob Okresního přeboru, jehož celovečerní verze byla mnohem smutnější a hlubší než původní komediální seriál.

Prušinovský nekopíruje cizí vzory; ty ho jen poučily, že podobnou cestou je možné kráčet i u nás, ale je k tomu potřeba co nejméně nasát a pochopit zdejší realitu. Ani v dramatu – jímž Kobry a užovky primárně jsou – se tak nechtěl úplně odpoutat od komických prvků, nicméně žánru komedie už mává zdálky. Humor stále více ustupuje syrovosti, celek však neztrácí na dějovém napětí a divácké přitažlivosti. Ačkoli jsou postavy lůzři a chovají se odpudivě, publikum si je může oblíbit, přinejmenším v tom smyslu, že zůstávají lidsky zajímavé. Nejde jen o to sledovat bezútešné prostředí, v němž se vyhořelí lidé poflakuji od ničeho k ničemu. Ostatně oba bratři si stále opakují „Mám plán!“. Pouze se jim nedaří jej uskutečnit, nebo aspoň ne bez vedlejších následků.

Zvraty a tragédie

Starší, přezdíváný Užovka (Matěj Hádek), dostane poté, co ho vyhodí z fabriky, od bývalého spolužáka Ládky (David Máj) nabídku, aby vedl obchod s oblečením. Od počátku je sice zřejmé, že má jít o podivnou pračku na peníze, i když nevíme, v čem přesně se skrývá háček. Užovka každopádně vzestup bere vážně, a o to víc mu začíná vadit nevlastní mladší bratr přezdíváný Kobra (Kryštof Hádek), který už definitivně ztratil směr v životě a k sociálním dávkám si přilepšuje na trochu fetu a hraní na automatech vykrádáním místních chat. Situace se zamotá i tím, že Užovka si jako podřízenou vezme Zuzu (Lucie Žáčková), manželku nejlepšího kamaráda, automechanika Tomáše (Jan Hájek). V tomto mikrokosmu vztahů časem narůstají bolístky a křivdy, které vyvrhou v několik překvapivých zvratů i osobních tragédií.

Takový popis asi pořád nezní moc lákavě. Už proto, že český film přišel o masové publikum i o důvěru náročnějších diváků. Zůstala tu sice poptávka po „snímcích ze života“, přinejmenším takových, jaké před listopadovou revolucí dělali Smoljak, Svěrák a Menzel. Ale fakticky se situace ustálila na tom, že se nikomu nepovedlo udělat film ze současnosti, která by byla zároveň zábavná a dramatická ve své obyčejnosti i odpudivosti. Buď vznikají přepjaté protivné karikatury, nebo se věci lakují na růžovo. Kobry a užovky se obloukem vyhýbají obojímu. Prušinovský si vybírá z toho nejtýpickejšího a nejhoršího českého a zpracovává to tím nejlepším možným způsobem.

Ukazuje se, že sociální drama je vlastně opakem modernismu a postmodernismu; stylů, jež se zbavily příběhovosti nebo experimentovaly s vyprávěním natolik, až se jim nedalo věřit. Sociální drama navrácí na plátna tradiční vyprávění, v němž nechybí ani jistý divadelní základ (ani ne tak ve smyslu expresivity jako spíš v nazkoušené jistotě). Pouze postavy víc zapustí do okolního prostředí a učiní z něj figuru svého druhu. Sociální drama v Prušinovského pojetí znamená rovněž klasickou práci s herci, kteří se sice musí zbavit manýr, ale přitom stále podávají výkon, nejde o pouhé bytí před kamerou.

A právě dokonalé herecké výkony nakonec přimějí diváky, aby na sebe nechali působit příběh o něčem, co se může zdát být buď příliš obyčejné, nebo protivné. Bratři Hádkové zde hrají nejlíp ve své filmové kariéře (obzvláště Kryštof zcela redefinoval svůj typ sladkého hošíka) a slabý tu není ani nikdo další.

Básnit by se dalo o každé složce. Kamera Petra Koblovského (většinou spolupracuje s Robertem Sedláčkem) sama vypráví drobné mikropříběhy. Hodně pracuje se sledováním během chůze, kdy nenápadně odhaluje nové informace. Hned úvodní sekvence, v níž Kobra prochází mezi chatkami, mívá rádio, z nějž se line Brichtova skladba Tenhle barák na odstřel, a obhlíží, které stavení by vykradl, přes sebe vrství jemný vtip i zlověstnost. Když pak v druhé půli děje kráčí Kobra ulicemi, kamera dlouho ukryvá, co má vlastně na sobě, a náhlé rozuzlení nás přiměje zalapat po dechu.

Cokoli by se zdálo, že již přechází do klišé, se vzápětí ukáže jako účelný prvek děje. Vůbec všechny ty skvěle ironicky použité písně, které hrdinové opravdu v tu chvíli poslouchají, nebo si je dokonce i zpívají, odkazují k jejich pocitům, místům, kde se nacházejí, a přitom slouží jako komentář a metafora. Tohle je ráj od Argemy, Knoflíky lásky od Bartošové a zejména Země vzdálená od Střihavky už člověku po zhlédnutí filmu

nikdy nebudou znít stejně. Vyjadřují v sobě nostalgii po „starých časech“, kdy hrdinové byli děti nebo dospívají, poukazují na zamrznutost jejich maloměsta v čase i na nenaplněné či mizerné sny. Tyto „retrofláky“ pak prostřídávají hip-hopové skladby ze současnosti, z nichž zase čišší pocity zmaru, případně vyrábění silácké masky. Koncentrát české zoufalosti jako v kostce maggi.

Mít názor

Bylo by nesprávné zapomínat také na scenáristu Jaroslava Žváčka, který za scénář dostal cenu od Filmové nadace již v roce 2011. Při vědomí, že stojí za strašlivým seriálem Vinaři, se sice skoro nechce věřit, že sepsal takto soudržný a empatický příběh. Ale do zákulisí nevidíme. A porovnat už můžeme jen hotová díla.

Dosavadní česká porevoluční tradice sociálních filmů stojí prozatím na vyvolávání iluzorních obrazů naděje (Sluneční stát), zálibě v bizarních postavičkách (Mistři, Díra u Hanušovic), vyložené romantizaci chudoby (Divoké včely, Štěstí, Čtyři slunce) nebo prostě jen pozorování bídy bez pojmenování příčin (Poupata). Kobry a užovky se těmto pastem vyhýbají a zároveň se liší i ve světovém kontextu.

Ne že by se jednalo o zcela nezpochybnitelné dogma, ale například tvorba belgických bratří Dardennů, jež se dočkala mnoha cen na světových festivalech, má sklon k mírné idealizaci hrdinů a hrdinek, kteří se pohybují na společenském dně. Respektive zachovává jim jakousi základní důstojnost, dává jim možnost poprat se s nepřízní okolností. Dardennové se snaží vyhýbat pokleslosti světa dělnické třídy.

Proto z něj eliminují například televizi, reklamy, billboardy či značky zboží a umožňují nám prožít svým způsobem povznášející boj proti osudu a systému. Prušinovský se Žváčkem naopak skoro až milují všechny znaky pokleslosti, tvoří pro ně základní kulisy, v nichž se příběh odehrává. Souvisí to s tím, že Česko nemá romantickou vizi proletariátu a chceme sami sebe vidět tak trochu jako degenerované.

Někde tady oba hlavní autoři Kober a užovka narážejí na limity, jež nejsou nutně chybou, spíše podnětem k zamyšlení. I když stvořili film, který nejlépe ukazuje současný stav českých maloměst, zdá se, že za tím vším není žádný názorový, nebo přímo politický postoj, ale že vše je poháněno hlavně jistou radostí z pozorování; schopností zachytit něco tak, jak to známe, a udělat z toho příběh.

U zahraničních sociálních filmů bývá občas jako slabina bráno to, že jde naopak hlavně o ilustraci politických idejí. Dát najevo a vzbudit soucit a podnítit veřejnou debatu o spravedlivosti systému. Není však právě toto náhodou hlavní znak žánru? Znamená absence politického apelu, že jsme zručnější a víc nad věci, nebo naopak oproti světu zbrzdění? Je v tom strach, že projevení zájmu o slabší a debata, jež se za hranicemi vede nejpозději od krize z roku 2008, budou u nás brány jako chvála minulosti? Chtít však v tomto jasnější gesto od prvního, sebevědomého a bezezbytku podařeného českého filmu svého druhu by už nejspíš bylo moc. WWW.RESPEKT.CZ/AUDIO

Za filmem není žádný názorový postoj, ale radost z pozorování.

Foto autor| FOTO FALCON

Foto autor| FOTO FALCON

Foto popis| Miluji znaky tvé pokleslosti. (Kobry a užovky)

Foto popis| Na maloměstě stačí být lepší než vietnamský stánek.